

12. Латкокимшо урок: Шочмо кече

 omj_12_1.mp3

I. Text

Зоя: – Поро кече, Елу! Шочмо кечет дене саламлем да пиал ден тазалыкым тыланем!

Елу: – Тау, Зоя!

Зоя: – Вара пайремет тенгече кузе эртыш?

Елу: – Пеш сайын.

Зоя: – Шуко уна ыл'е?

Елу: – Пеш шукыжак огыл, икмыняр йолташем, пошкудем да родо-влакем.

Зоя: – Уна-влакетым мо дене сийлышыч?

Елу: – Түрлө когылбым ыштышым, команмелнам күэштым. Зоя, айда үстелтöрыш шинчына. Самоварат шолаш пурыш. Чайым йўына, когылбым кочкына.

Зоя: – Тау. Понго когыл'етат, паренге когыл'етат пеш тамле. Тый вет күэштын пеш моштет.

Елу: – Эгерчыжымат тамлен нал.

Зоя: – Йöра, тау, кочкын ончем. Елу, тыйын эгерчет мыланем пеш келшыш. Мыйын тугаяк тамле ок лий. Тый могай рецепт почеш ыштет?

Елу: – Тиде «Марий кочкыш» книгасе рецепт. Тенгечысе «Марий Элыштат» эгерчым кузе ышташ канаш уло, ыштен ончо.

Зоя: – Эрлак ыштен ончем.

II. Vocabulary

айда	(imperative particle /see 6.III.2. (page 99)/)	сайын	well
йолташ	friend	саламлаш (-ем)	to greet (tr.); to congratulate /see IV.5./
йўаш (-ам)	to drink	самовар	samovar
кочкын ончаш (-ем)	to taste, to try	сийлаш (-ем)	to entertain, to serve
Марий Эл	Mari El (republic); (name of a daily newspaper)	тазалык	health
мошташ (-ем)	to be able to, to be capable of, to know how to /see IV.1./	тамлаш (-ем)	to taste
ончаш (-ем)	to look at, to see, to watch	тамле	tasty, delicious
паренге	potato	тамлен	to taste, to try
пиал	happiness; luck	налаш (-ам)	
подкогыльо	(curd) dumpling	тенгече	yesterday
понго	mushroom	тенгечысе	yesterday('s)
почеш	(here:) according to /see IV.2./	тыланаш (-ем)	to wish
пошкудо	neighbor	ўстелтўрыш шинчаш (-ам)	to sit down at the table
пураш (-ем)	to enter, to come in	шолаш (-ам)	to boil, to cook (intr.)
рецепт	(here:) recipe /see IV.3./	шолаш пураш (-ем)	to start to boil
родо	relative(s)	шочмо кече	birthday
		ыштен ончаш (-ем)	to try to do
		эгерче	(type of Mari unleavened pastry)

III. Grammar

1. Adjective derivational suffixes *-(ы)се/-(ы)со/-(ы)сö* and *-ан*:

a) *-(ы)се/-(ы)со/-(ы)сö*: Adjectives formed with this productive suffix express local and temporal characteristics derived from the base word. Word-final vowels *-e/-o/-ö* become *-ы* before the suffix; the vowel *ы* is inserted after consonant stems.

ял	village	ялысе	village, of the village
ола	city	оласе	city, of the city, urban
тенгече	yesterday	тенгечысе	yesterday('s)
эрла	tomorrow	эрласе	tomorrow('s)
пасу	field	пасусо	(of the) field
пöрт	house	пöртысö	(of the) house

Note that some more commonly used adjectives using this suffix are formed in an irregular manner, e.g., without the insertion of *ы* or using a form other than the nominative singular as a base form.

кенеж	summer	кенежымсе	(of) summer
кызыт	now	кызытсе	modern, contemporary

Some usage examples:

<u>ялысе</u> илыш	village life, life in the country
<u>оласе</u> калык	city people
<u>тенгечысе</u> газет	yesterday's paper, the paper from yesterday
<u>эрласе</u> игече	tomorrow's weather, the weather tomorrow
<u>кызытсе</u> марий йылме	modern Mari language

b) -ан: Adjectives formed with this productive suffix, already mentioned in 2.IV.2. (page 59), are used to express the presence or possession of what the base word denotes. Word-final unstressed *-e/-o/-ö* is deleted before the suffix.

вўд	water	вўдан	watery
пеледыш	flower	пеледышан	flowery
ўй	butter	ўян /ўjan/	buttery, greasy
пиал	happiness	пиалан	happy
кече	sun	кечан	sunny
уш	mind, intellect	ушан	clever

Some usage examples:

<u>кечан</u> кече	sunny day
<u>пиалан</u> илыш	happy life
<u>латкокымшо номеран</u> пöрт	house number twelve.

2. Denominal adverbs:

With the suffix *-(ы)н* adverbs can be formed from nominals, especially adjectives. These adverbs are formed in the same manner as genitive forms – see 2.III.3. (page 55).

сай	good	сайын	well
шокшо	warm	шокшын	warmly
шулдо	cheap	шулдын	cheaply

3. Comparison of adverbs in *-(ы)н*:

These adverbs are compared in the same way as adjectives and other adverbs, i.e., with the addition of *-рак* in the comparative degree and with *эн* in the superlative degree – see 6.III.3. (page 101).

Мый <u>писын</u> куржам.	I run quickly.
Тый <u>писынрак</u> куржат.	You run more quickly.
Тудо <u>эн писын</u> куржеш.	(S)he runs the most quickly.
Дейвид марла <u>сайын</u> кутыра, эстонла <u>сайынрак</u> , а н'емычла <u>эн сайын</u> .	David speaks Mari well, Estonian better, and German the best.

The suffix *-рак* can either precede or follow the suffix *-(ы)н*: *сайынрак* ~ *сайракын*.

Adverbs not formed with this suffix can also take the comparative and superlative degree: *вашке* 'quickly' > *вашкерак* 'more quickly', *эн вашке* 'the most quickly'.

4. Simple past tense I:

There are a total of six tenses in Mari that refer to the past. In this lesson the first of these, the simple past tense I, will be presented. The negation of this tense will be discussed in the next lesson – see 13.III.3. (page 182).

Formation of the simple past tense I: Since the formation of this tense differs for the two conjugations, they will be discussed separately.

Conjugation I: The personal endings listed in the following table are added to the verbal stem.

		лудаш (луд-)	тунемаш (тунем-)	ўжаш (ўж-)
1Sg	-ым	лудым	тунемым	ўжым
2Sg	-ыч	лудыч	тунемыч	ўжыч
3Sg	-e/-o/-ö	лудо	тунеме	ўжö
1Pl	-на	лудна	тунемна	ўжна
2Pl	-да	лудда	тунемда	ўжда
3Pl	-ыч	лудыч	тунемыч	ўжыч

Note that the ending of the third person singular is *-e/-o/-ö* in accordance with the rules of vowel harmony. Note in addition the regular shift in stress to the final *-a* in the first and second persons plural. The forms of the second person singular and the third person plural are identical.

The forms of the first and second person plural are sometimes left unstressed: *лудна* ~ *лудна* 'we read', *лудда* ~ *лудда* 'you read'.

Palatalization: If the verbal stem ends in an *-л* or an *-н*, in first conjugation verbs in the simple past tense I these two consonants are palatalized in all persons of the singular and in the third person plural, i.e., *-л* > *-ль* and *-н* > *-нь*. There is no palatalization in the first and second persons plural. This palatalization is marked in Mari orthography with the soft sign (ь). Note, however, that when the ending of the third person singular is *-e*, *-л* or *-н* is not followed by the soft sign – an unmarked palatalization occurs.

	кын'елаш (кын'ел-)		толаш (тол-)		манаш (ман-)	
	Present	Simple past I	Present	Simple past I	Present	Simple past I
1Sg	кын'елам	кын'ельым	толам	тольым	манам	маньым
2Sg	кын'елат	кын'ельыч	толат	тольыч	манат	маньыч
3Sg	кын'елеш	кын'ел'е	толеш	тольо	манеш	ман'е
1Pl	кын'елына	кын'елна	толына	толна	манына	манна
2Pl	кын'елыда	кын'елда	толыда	толда	маныда	манда
3Pl	кын'елыт	кын'ельыч	толыт	тольыч	маныт	маньыч

Remember that the apostrophes used in this book to denote palatalization are not used in proper Mari orthography: *кын'ел'е* (in this book), *кынеле* (in proper orthography).

Consonant cluster simplification: Since the personal endings in the first and second persons plural begin with a consonant, certain consonant clusters at the end of the verbal stem are automatically simplified in these persons, see 6.III.1. (page 98).

	кочкаш (кочк- > коч-)	лекташ (лект- > лек-)	мушкаш (мушк- > муш-)	шинчаш (шинч- > шич-)
1Sg	кочкым	лектым	мушкым	шинчым
2Sg	кочкыч	лектыч	мушкыч	шинчыч
3Sg	кочко	лекте	мушко	шинче
1Pl	кочна	лекна	мушна	шинча
2Pl	кочда	лекда	мушда	шинча
3Pl	кочкыч	лектыч	мушкыч	шинчыч

возаш (-ам): Note the consonant alternation $з \sim ч$ in the verb *возаш* 'to lie down; to fall' when the stem *воз-* is in syllable-final position in the first and second persons plural, see point 5 in the introduction, page 38.

	возаш
1Sg	возым
2Sg	возыч
3Sg	возо
1Pl	вочна
2Pl	вочда
3Pl	возыч

улаш (-ам): The first conjugation verb *улаш (-ам)* 'to be' is irregular in that: 1) it uses a different stem in the simple past tense I and 2) the final *-л* of the stem is palatalized in all persons, i.e., also in the first and second persons plural.

	улаш
1Sg	ыльым
2Sg	ыльыч
3Sg	ыл'е
1Pl	ыльна
2Pl	ыльда
3Pl	ыльыч

Conjugation II: The marker of the simple past tense I in the second conjugation is *-ш*, which is added to the verbal stem. The stem-final vowels *-e/-o/-ö* all become *-ы* before the tense marker. The tense marker is followed by the personal endings, which in the third person are not identical with the personal endings of the first conjugation. Note that in the third person singular there is no personal ending; the form ends in the tense marker *-ш*.

		возаш (возо-)	малаш (мале-)	кайаш (кае-)
1Sg	-ым	возышым	малышым	кайышым
2Sg	-ыч	возышыч	малышыч	кайышыч
3Sg	-	возыш	малыш	кайыш
1PI	-на	возышна	малышна	кайышна
2PI	-да	возышда	малышда	кайышда
3PI	-т	возышт	малышт	кайышт

The forms of the first and second person plural are sometimes left unstressed: *возышна* ~ *возышна* 'we wrote', *возышда* ~ *возышда* 'you wrote'.

The personal endings in the first and second persons are the same for both conjugations. The differing personal endings of the third person are:

Personal endings – simple past tense I		
	Conjugation I	Conjugation II
3Sg	-e/-o/-ö	-
3PI	-ыч	-т

Usage of the simple past tense I: This tense is especially used to report actions and happenings that the speaker has seen or experienced or that are well known to the speaker, when these are still considered to be connected with the moment of speech or when they have just occurred.

Мый Москошто кок ий <u>илышым</u> .	I lived in Moscow for two years.
Вачи кызыт гына <u>кайыш</u> .	Vachi has just left.

IV. Words and word usage

1. *мошташ*:

The verb *мошташ* 'to be able to, to be capable of, to know how to' is similar to the verb *керташ* in that it is used with the gerund in *-н* and not with the infinitive, cf. 9.III.1. (page 138). The word *мошташ* differs from the verb *керташ* in that it emphasizes that the ability has been learned or acquired. In these cases, however, *керташ* is also possible.

Мый марла лудын <u>моштем</u> (<u>кертам</u>).	I can read Mari.
Мый марла лудын <u>ом мошто</u> (<u>керт</u>).	I cannot read Mari.

In the following sentence, only *керташ* is possible as the inability to read is due to external circumstances and not due to one's acquired abilities.

Таче мыйын шинчам коршта, лудын <u>ом керт</u> .	My eyes hurt today, I cannot read.
--	------------------------------------

2. *почеш*:

In addition to meaning 'after; behind' the postposition *почеш* can also mean 'according to'.

Теле <u>почеш</u> мо толеш?	What comes after winter?
Тый команмелнам <u>могай рецепт почеш</u> ыштет?	According to what recipe do you make layered pancakes? /What recipe do you use to make layered pancakes?/

3. вара:

The word *вара* meaning 'then, later, after' can also be used as an intensifying particle in interrogative sentences.

Вара пайремет тенгече күзе эртыш?	So, how did your party go yesterday, then?
-----------------------------------	--

4. саламлаш (-ем):

The meanings of this verb are 'to greet' and 'to congratulate'. Note that in the latter case the verb governs the postposition *дене* and can be translated in various ways: 'to congratulate somebody on (the occasion of); to wish somebody a happy (birthday, New Year's, holiday, etc.)'.

Уна-влакым шокшын саламлышна.	We greeted the guests warmly. (We gave the guests a warm greeting.)
Шочмо кечет дене саламлем.	I wish you a happy birthday.

5. кояш (-ям):

This verb has several meanings: 1) to resemble, to look like something, 2) to be visible, and 3) to be a certain color (usually from a distance).

Тый ачатла коят.	You resemble your father.
Йошкар флаг-влак уремыште койыт.	Red flags are to be seen on the street.
Чодыра ужаргын коеш.	The forest appears green.

6. рецепт:

The word *рецепт* can mean either 'recipe' or 'prescription'.

Тиде «Марий кочкыш» книгасе рецепт.	This is a recipe from the book "Mari Cooking".
Мый тыланда рецептым возем.	I will write you a prescription.

V. Exercises

1. Add the ending *-(ы)се/-(ы)со/-(ы)сö* to the words in parentheses and translate.

(ола) калык	(*пасу) паша	(*йӱдым) йӱр
(*ял) *илыш	(чодыра) кайык	(кызыт) илыш
(үрем) *понар	(таче) *газет	(тенгече) шӱр

* *ял* 'village; countryside', *илыш* 'life', *понар* 'light, lamp', *пасу* 'field', *газет* 'newspaper', *йӱдым* 'at night'

2. Add the ending *-ан* to the words in parentheses and translate.

(еш) лияш	(вате) марий	шүко (йоча) еш
«Марий Эл» (лӱм) газет	(пиал) илыш	Таче (мардеж).
(лум) кече	(йӱр) кече	Таче пеш (кече).

3. Translate.

- 1) Ялысе илыш тыланда келша мо?
- 2) Те ешан улыда?
- 3) Тендан тенгечысе газет уло?
- 4) Тендан *изада ватан мо?
- 5) Таче могай игече? Кечан.
- 6) А Лондонышто? *Пылан, йўран, мардежан.

* *иза* '(elder) brother', *пыл* 'cloud'

4. Form adverbs from the following adjectives. Example: *изи* – *изин*.

мотор	сай	поро	шулдо
ужарге	шокшо	таза	кугу
йўштө	йошкарге	шере	тамле
черле	тўрлө	шерге	ошо

5. Form an adverb from the adjective in parentheses.

- 1) Ме (сай) илена.
- 2) Тудо (поро) онча.
- 3) Чодыра (ужарге) коеш.
- 4) Тудо (йўштө) ончалеш.
- 5) Те (тамле) кочкида.
- 6) Нуно (шулдо) ужалат.

6. Put the adverbs into the comparative degree. Example: *сайын* – *сайынрак*.

- 1) Ме сайын илена. – А ме
- 2) Мый тамлын кочкам. – А мый
- 3) Ивук шулдын ужала. – А Пöтыр
- 4) Чодыра ужаргын коеш. – А пасу
- 5) Эчан шокшын *чия. – А мый

* *чияш* (-ем) 'to dress'

7. Conjugate the following verbs in the simple past tense I.

күэшташ (-ам), налаш (-ам), висаш (-ем), пуаш (-эм)

8. Put the following into the simple past tense I.

- 1) мый илем, мый туныктем, мый ыштем, мый үжам, мый тунемам, мый коштам, мый *пөлеклем
- 2) тый кает, тый вучет, тый кутырет, тый толат, тый улат, тый кодат
- 3) тудо келша, тудо вашка, тудо шога, тудо лудеш, тудо налеш, тудо кын'елеш
- 4) ме ямдылена, ме *шинчена, ме полшена, ме мушкына, ме кочкына, ме налына, ме улына
- 5) те *петыреда, те йөратеда, те каналтеда, те ямдылалтыда, те почыда, те кудашыда
- 6) нуно *малат, нуно улыт, нуно йүктат, нуно колыштыт, нуно шинчыт, нуно йўыт

* *пөлеклаш (-ем)* 'to give (as) a present', *шинчаш (-ем)* 'to sit', *петыраш (-ем)* 'to close; to cover', *малаш (-ем)* 'to sleep'

9. Read the following dialogues and then put them into the simple past tense I (e.g., *толам* → *тольым*).

- a) – Эчан, эрдене тый мом ыштет?
– Эрдене мый кын'елам, *зарядкым ыштем, шўргым мушкам, кочкам да школыш каем.
- b) – Эчан, а кастене тый мом ыштет?
– Кастене мый урокым ыштем, *телевизорым ончем, Анушлан книгама лудам.

* *зарядке* 'physical exercises, calisthenics', *телевизор* 'television, TV set'

10. Put the verbs in italics into the simple past tense I.

- 1) Мый *шонем*, тудо таче толеш.
- 2) Зоя эгерчым кочкын *онча*.
- 3) Йоча-влак ачаштым шочмо кече дене *саламлат*.
- 4) Ме үстелтөрыш *шинчына* да чайым *йўына*.
- 5) Эчан кевытыш *пура*.
- 6) Ивук *машинажым *ужала*.
- 7) Кайык-влак шокшо элыш чонештен *каят*.
- 8) Таче йўр *йўреш*.
- 9) Майра *йошкарга* да *лектын *каят*.
- 10) Врач *толеш*, йочам *колыштеш* да рецепттым *воза*.

* *машина* 'car', *лектын каяш (-ем)* 'to go out, to go away'

11. Insert the verb *улаш* in the simple past tense I.

- 1) Тиде кастене тый кушто ... ? – Мый библиотекекыште
- 2) Тиде книгаже кушто ... ? – *Шөрлыкыштак
- 3) Мичу ден Эрик *погынымаш *годым кушто ... ? – Нуно *буфетыште
- 4) Те *концерт годым кушто ... ? – Ме уремыште

* *шөрлык* 'shelf', *погынымаш* 'meeting', *годым* 'during, at the time of', *буфет* 'snack bar', *концерт* 'concert'

12. Answer the following questions. Use the first person plural when replying to questions expressed in the second person plural.

- 1) Таче те мыняр шагатлан кын'елда? (at six o'clock)
- 2) Зарядкым ыштышда? (of course /кон'ешне/)
- 3) Шўргыдам могай вўд дене мушда? (with cold water)
- 4) Эрдене те мом кочда? (dark bread and butter, eggs)
- 5) Пашаш мыняр шагатлан кайышда? (at 7:30)
- 6) Паша гыч мыняр шагатлан толда? (at five o'clock)
- 7) Кастене мом ыштышда? (to watch television)
- 8) Мыняр шагатлан *малаш вочда? (at ten o'clock)

* *малаш возаш (-ам)* 'to go to bed'

13. Answer the following questions about the text *Шочмо кече*.

- 1) Елу деке кў тольо?
- 2) Зоя Елум мо дене саламлыш да мом тудлан тыланыш?
- 3) Елун шочмо кечыже кузе эртыш?
- 4) Могай уна-влак ыльыч?
- 5) Елу унажым мо дене сийлыш?
- 6) Зоялан могай когыльо келшыш?
- 7) Зоя мом кочкын ончыш?
- 8) Зоя мом кўэштнеже?

14. Translate the following sentences.

- 1) My birthday is November 26.
- 2) I want to bake a few pies for my younger brother's /шольо/ birthday.
- 3) I baked a layered pancake.
- 4) I invited my grandfather.
- 5) My father's birthday was September 17.
- 6) We baked a little cake /морп/ for our mother's birthday.
- 7) I gave my little sister a big present.
- 8) My father invited all his friends.

15. Read and translate the following letter from a pupil to her teacher.

Шергакан Нина Ивановна,
 Шочмо кечыда дене шокшын саламлем, кугу пиалым да тазалыкым тыланем.
 Тендан *тунемшыда
 Ольга Смирнова

* *тунемше* 'pupil, student'

16. Rewrite the following two sentences in all persons.

- 1) Мый команмелнам ыштен моштем.
- 2) Мый сайын возен ом мошто.

17. Translate the following questions.

- 1) Тый витаминан чайым ыштен моштет?
- 2) Тиде кайык чонештен мошта?
- 3) Те *н'емычла лудын моштеда?
- 4) Нуно *мурен моштат?
- 5) Те мом ыштен моштеда?
- 6) Те мом ыштен ода мошто?

* н'емыч 'German', мураш (-ем) 'to sing'

18. Translate into Mari.

- 1) We are able to write in Mari.
- 2) I know how to bake a layered pancake.
- 3) Can you (Sg.) read Estonian /эстон йылме/?
- 4) We cannot speak Chuvash /чуваш йылме/.
- 5) He cannot fly.
- 6) They do not know how to bake *egerche*.

19. Write down the dictation.

